

Щось більше за нас

Володимир Винниченко

Мала проза
1909–1929

Харків
«ФОЛІО»
2020

В. В. Виноградов

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО: ДОЛЯ ПОЛІТИКА, МИТЦЯ І ЛЮДИНИ

У численних наукових і публіцистичних працях про Володимира Винниченка подаються діаметрально протилежні оцінки його літературної й особливо політичної діяльності. Але, насамперед, впадають у око його із присмаком великої гіркоти рядки зі щоденника, записані 25 травня 1918 р. у Каневі на Княжій горі: «Читати українську історію треба з бромом, — до того це одна з нещасних, безглузких, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: піддержавного) існування, що огризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія — ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер? Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами в'ялась і не хоче випустити. З другого боку вже стоїть Польща, наготовила легіони. Прийшов дужчий, вигнав Москву, одпихнув поляків і сам ухопив за горло й видушує все, що може. Збоку присмокталась і четверта — Австрія.

А всередині те ж саме. Паршиві шанолюбці, національне сміття, паразити й злодії продають на всі боки: хто більше дасть. Нащадки прадідів поганих повторяють діла дідів-поганців. І розшарпаний, зацькований народ знову безпомічний жде, якому панові його оддадуть <...> Ні, ні української історії, ні українських газет читати без брому, валер'янки або без доброї дози філософського застереження не можна».

Такою ж драматичною була ситуація, в якій опинився колишній Голова Генерального Секретаріату УНР, який 25 січня

1918 р. змушений був скласти із себе державні обов'язки. А перед тим (22 січня 1918 р.) було проголошено складений ним же Четвертий універсал, де чітко визначалось: «Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною і суверенною Державою Українського народу».

Всі чотири універсали гарантували права і вольності українському народові, на які зазіхав сусід із півночі, звідки «більшовицький главковерх», колишній підполковник царської жандармерії Михайло Муравйов ніс нову владу «на вістрях своїх штиків».

Перебуваючи на посаді голови уряду УНР, В. Винниченко змушений був би підкоритися волі більшості, яка ухвалила рішення покликати на допомогу німецьку армію. Він же передбачав і застерігав, що це «неодмінно мусить убити нашу революцію». Та В. Винниченко не поїхав разом з урядом зустрічати запрошених німців, а залишився з народом, погодившись із найстрашнішим, сформульованим ним самому собі вироком: «Я волів бути визнаним більшовиками й розстріляним ними, ніж іти назустріч реакції».

Як відомо, передбачення В. Винниченка справдилося майже повністю. Німецькі генерали, вигнавши більшовиків з України, зневажили демократію, розігнали Центральну Раду та привели до влади Павла Скоропадського. І тут розпочалося найстрашніше — пацифікація українського народу, здійснювана каральними загонами, здебільшого очолюваними російськими офіцерами, які шмагали і розстрілювали селян та обкладали міста і села великими контрибуціями. Орієнтація на зовнішні сили призвела до нерозуміння народними масами тогочасної урядової політики. Вони проклинали і Центральну Раду, і Україну, й водночас — самого Винниченка («отой проклятий буржуй Винниченко, отой німецький запроданець»), який не мав жодного відношення до німецької експансії.

Повернувшись до Києва з підпілля, В. Винниченко побачив розгром Центральної Ради і проголошену Павлом Скоропадським «федерацію» з Росією, яку підтримувала сформована гетьманом армія. Її переважну кількість становили російські

офіцери, які втекли в Україну від більшовизму. В. Винниченко почав організовувати повстання проти німецької армії та її ставленика, поставивши своїм однодумцям умову: об'єднати національне гасло із соціальним та домогтися економічно-соціального визволення. І сталося диво: ті маси, що вчора проклинали навіть Україну, пішли в армію, яка вигнала німців і гетьмана з України, а Трудовий Конгрес — найповноважніший представник українського трудового народу — одностайно висловився за цілковиту самостійність і незалежність української держави. Повстанська армія не деклараціями, а на ділі довела своє прагнення мати незалежну державу.

Отже, на той час Винниченко мав тверде переконання, що без орієнтації на свій народ, без його участі у боротьбі і всебічного зацікавлення створенням власної держави зовнішні сили (найперше найближчі сусіди) розшматують і розподілять територію України та її населення на сотні років.

1923 року у статті «Єдиний революційний фронт» В. Винниченко писав: «Ідея української державності й визволення має найкращого носія в самому народові, в його національній свідомості. Вона живе там, на Україні (В. Винниченко восени 1920 р. назавжди виїхав за кордон. — С. Г.), за неї весь час, щодня, на кожному місці борються українські працюючі маси, українська трудова інтелігенція... Коли десь на території Польщі зникне купка людей, що безвідповідально називає себе “урядом” і “носієм” української державності, то від цього ні ідея державності, ні боротьба за неї не зникнуть, а навпаки, тільки значно виграють». За це «носії ідеї української державності» проголосили Володимира Винниченка зрадником, більшовиком, запродавцем і протягом десятків років, де тільки можна було, шельмували його ім'я аж до дня смерті, та й після неї, навіть до сьогоднішня...

Коли в 1920 р. В. Винниченко проїздом із Відня в Україну зупинився у Москві, спочатку Чичерін проводив довготривалі переговори з ним про самостійність Української держави, а згодом Зінов'єв, Каменєв, Троцький і Сталін по черзі «торгувалися» про кордони двох держав. Саме тоді у Москві Л. Троцький, обурений непоступливістю В. Винниченка, навіть одного разу

вигукнув: «Так ви хочете захопити суто руські землі у вашу Україну!» А тим часом у Харкові голова Раднаркому УРСР Х. Раковський готувався передати справи новому керівникові уряду В. Винниченку. Але передачі справ не відбулося не тому, що його було призначено спочатку лише заступником голови Раднаркому і наркомом закордонних справ («ЦК стоїть на своєму, себто щоб я їхав на Україну, брав портфель тощо»), тобто його «участь в уряді була потрібна як штемпель». У Москві створювалася структура не міждержавних відносин між Росією й Україною, а передбачалася, по суті, повна залежність від центру, політику якого формувало Політбюро і ЦК РКП(б).

Після довготривалих дебатів у російській столиці В. Винниченко поїхав до Харкова, де еліта керівної КП(б)У, яка була повністю залежною від Москви, продовжувала дискусії із В. Винниченком. Він домагався не портфеля найвищого урядовця, а статусу такого політика, який міг би мати лише член Політбюро. Та йому було заявлено, що членом Політбюро він не може стати суто з формальних причин, чому В. Винниченко дав таке пояснення: «ЦК КП(б)У не міг ніби порушувати демократичних традицій партії, не міг без виборів приймати нових членів у Політбюро. Це той самий ЦК так дбав про демократичні традиції виборності, який сам весь був не вибраний своєю партією, а призначений з Москви!»

Вимучений п'ятимісячним «обламуванням», під час якого харківські партійні васали (агенти «Калиты-Москвы») постійно консультувалися із «московськими боярами», В. Винниченко склав із себе обов'язки «заступника Предсовнаркома і комісара Закордонних справ» і покинув Україну. Залишив, на жаль, назавжди, хоча вся його тридцятирічна діяльність за її межами йшла одночасно у трьох напрямках — він не припиняв своєї роботи як політик, але з роками більше віддавався літературній творчості та малярству, яке розкрило ще одну яскраву грань його таланту. Про Винниченка — садівника і городника, який на півдні Франції неподалік славнозвісних Канн створив у занедбаній півторагектарній садибі український Закуток (саме так із дружиною Розалією Яківною вони назвали цю облагороджену ними місцевість), можна теж написати багато цікавого і повчального.

Відмову В. Винниченка від, здавалося б, високих посад і його виїзд за кордон тодішня влада розцінювала як «каприз літератора». Але то було рішення політика, який більше думав про самостійність Української держави, ніж про урядові «лакомства нещасні». «І участь у Політбюро, — як він писав у “Справозданні з подорожи на Україну”, надрукованому у двох номерах віденської газети “Нова доба” (4 листопада та 18 грудня 1920 р.), — зовсім не така дурниця, як то можуть думати парубчакки, гілерсофіли та всякі інші простачки. Політбюро <...> є дійсне, фактичне “правительство України” (оскільки його можна назвати правительством). Це в кожному разі є той центр, апарат, через який проходять усі накази й розпорядження Москви, який виконує ті накази, себто “урядує”. Бути членом цього центру це принаймні знати інтимну суть політики Москви на Україні, знати, в ім’я чого й для чого робляться всі ті антиреволюційні гидоти. А знаючи “інтимність” справжніх цілей Москви, можна хоч як-небудь протестувати проти них».

Не примхами і не «капризами літератора», як це трактували «парубчакки» та «мальчики без штанів» із сивими бородами, а інтересами української революції і самостійної держави переймався В. Винниченко, коли приймав рішення про виїзд за межі України. «Українська політична дітвора без штанців» дуже швидко переконалася, з якою математичною точністю він прорахував події у так званих міждержавних стосунках між Москвою і Харковом.

І оцінка такого вчинку не забарилася: V Всеукраїнський з’їзд Рад (відбувся 25 лютого — 3 березня 1921 р.) — «збіговище окупантських урядовців», призначених Москвою на посади «депутатів» од «Рад» — окремою постановою оголосило В. Винниченка «ворогом народу» і «поза законом», після чого в радянській та закордонній пресі почалося шельмування В. Винниченка, який зміг надрукувати з цього приводу свою заяву лише в канадській газеті «Українські робітничі вісті» (13 квітня 1921 р.). «З 1902 року (з моменту першого арешту як члена соціалістичної організації. — С. Г.), — писав В. Винниченко, — я вже був поза законом насильників, гнобителів, експлуататорів, злодіїв, грабіжників

і убійників працюючого люду. І як тоді вважав за честь бути ворогом царсько-жандармського “народу” й бути поза його законом, так і тепер з гордістю приймаю титул ворога непо-чекістського “народу” гнобителів, грабіжників і убійників і охоче, всею душею стаю поза його законом. Не тільки поза, але й проти, так само, як 23 роки стояв проти закону всякої реакції». Але царсько-жандармський деспотизм не мав такого цинізму, як бюрократична комуністична олігархія, яка, поставивши письменника «поза законом», друкує його літературні твори у виданнях із портретом автора і передмовою про нього, де називає «ворога народу» «пролетарським письменником, революціонером, виразником працюючих мас і т. п.». Але коли автор звертається до видавців із проханням сплатити гонорар, йому цинічно та нахабно відмовляють, посилаючись на те, що його V з'їздом Рад поставлено «поза законом».

Двадцять шостого лютого 1926 р. В. Винниченко в Парижі написав заяву до кооперативного видавництва «Рух», в якій погодився на багатотомне видання своїх творів. Перебуваючи за кордоном, робити цю справу йому було нелегко, адже все, опубліковане ним, починаючи з 1902 р., коли з'явилося друком перше оповідання «Сила і краса» («Киевская старина», 1902, т. 78, кн. 1–2, с. 227–281), письменник хотів ще раз проредагувати. Йому було лише 45 років, і він, не полишаючи інших важливих творчих справ, ентузіастично взявся за цю відповідальну роботу. У квітні 1927 р. В. Винниченко надає видавництву «Рух» монопольне право на видання роману «Соняшна машина». Про драматизм стосунків із видавництвом «Рух», а точніше з радянською владою та її спецорганами, розповідає листування, передане в 1990 р. із архівів тодішнього КДБ до відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України^{*}. «Рухівський» епістолярій В. Винниченка розпочинається заявою-по-

---

* Див. публікацію: Гальченко С., Шудря М. «Нелегко відірвати себе від України...». Співпраця Володимира Винниченка з видавництвом «Рух» (На основі його листів 1926–1933 рр.). У вид.: Володимир Винниченко: У пошуках естетичної, особистої та суспільної гармонії. Збірник статей. — Нью-Йорк, 2005. — С. 182–231. (Матеріали підготувала Тетяна Маслянчук).

годженням на видання творів у видавництві «Рух» (26 лютого 1926 р.) та умовою (попередньою) від 8 квітня 1927 р. про надання права на видання «Соняшної машини». Усі листи В. Винниченка (6 жовтня 1927 р. — 3 травня 1933 р.) — це оригінали (автографи чи машинописи з рукописними вставками і підписами), а від видавництва «Рух» — здебільшого машинописні копії. З архіву КДБ до Інституту літератури було передано також опис архівної справи видавництва «Рух» «Листування з В. Винниченком», де засвідчено, що листи В. Винниченка копіювалися і, очевидно, розсилалися до відповідних інстанцій. Цікавими є, наприклад, такі пункти опису:

10. Лист Винниченка до вид[авницт]ва «Рух» в ЦК КП(б)У від 5/III — [19]29 р. і відповідь на нього вид[авницт]ва «Рух» (3 ст.).

13. 2 листи вид[авницт]ва «Рух» до міжвідомчої Ради при РНК Союзу [РСР] від 16/VIII — [19]29 р. 3 оригінали і 3 копії. Копія листа Винниченка від 7/IV — [19]29. Відомість про заборгованість йому.

15. Лист вид[авницт]ва «Рух» в ЦК КП(б)У від 6/IX — [19]29 р. Оригінал і 4 копії.

21. Лист вид[авницт]ва «Рух» Голові Комітету в справах друку від 26/XI — [19]29 р. (2 екз.) з копією листа Винниченка від 18/XI — [19]29 р.

40. Лист Комітету в справах друку при Раді народних комісарів від 27/VII — [19]30 р. за № 34/1349 вид[авницт]ва «Рух».

41. Лист вид[авницт]ва «Рух» Коміт[ету] в справах друку т. Агуфу. Сектор літконтролю.

Директор видавництва Ю. Чередник [Підпис].

Завершальним в епістолярному діалозі, а точніше — у співпраці В. Винниченка з видавництвом «Рух», яке в 1929–1931 рр. видало другим і третім виданням кільканадцять томів прози та драматургії (деякі томи перевидавалися у «Книгоспілці», Державному видавництві України, видавництві «Література і Мистецтво»), став його короткий лист-повідомлення із Парижа від 3 травня 1933 р. про одержання гонорару в сумі 3285 франків. В. Винниченко навіть не здогадувався, що ще 27 квітня 1930 р. на

закритому засіданні Політбюро ЦК КП(б)У було ухвалено таке рішення: «Визнати за непотрібне листування далі з Винниченком та відповідати на його листи. Доручити розтлумачити йому (неофіційно) через тов. Беседовського обставини, які викликали різку критику “Соняшної машини” та причини затримки висилки грошей. Запропонувати видавництвам ліквідувати заборгованість Винниченку; Наркомфіну видати необхідну валюту»*.

Видавництво «Рух» планувало на основі виданих ним 23 томів здійснити нове видання творів В. Винниченка у 12 великих томах, яке хотів проредагувати автор: «Я гадав проредагувати мову, стиль, навіть подекуди зміст деяких речей». Нове (по суті, третє) видання творів у 12 томах планувалося випустити у світ у 1930 р. (щомісяця по одному тому). В. Винниченко не радив друкувати вступної статті, здогадуючись, що про нього напишуть апологети вульгарно-соціологічної критики, і пропонував запросити до ілюстрування творів художника М. Глуценка, який не допустився б тих недоречностей, які траплялися раніше в оформленнях його книжок.

Відредаговані В. Винниченком і проілюстровані М. Глуценком перші два томи дванадцятитомника вийшли з друку в 1931–1932 рр., але розпочата робота над підготовкою наступних томів (третій том було навіть надруковано і підготовлено для палітурних робіт) була призупинена через посилення репресивних дій проти одіозного, але визнаного письменника-емігранта.

Стосунки політичного емігранта В. Винниченка із тодішньою радянською владою не могли бути безхмарними. Він видає за кордоном брошуру «Поворот на Україну» (Пшебрам, 1926. — 34 с.), яку вважали капітуляцією перед радянською владою. У 1926–1930 рр. харківське кооперативне видавництво «Рух» за Умовою, підписаною письменником, видало його твори у 23 томах. Інші видавництва («Книгоспілка», «Література і Мистецтво», ДВУ) теж друкували багатотомні зібрання, однотомники й окремі твори письменника. А на сценах багатьох театрів Укра-

---

* Цит. за вид.: Володимир Винниченко: У пошуках естетичної, особистої і суспільної гармонії. — С. 187.

ЗМІСТ

<i>Сергій Гальченко. Володимир Винниченко: доля політика, митця і людини</i>	5
Народний діяч	17
Краса і сила	47
Біля машини	94
Антрепренер Гаркун-Задунайський	118
Суд	156
«Салдатики!» (<i>Малюнок із селянських розрухів</i>)	172
«Мнімий господін» (<i>Малюнок</i>)	183
Темна сила (<i>З натури</i>)	202
Малорос-європеєць	213
На пристані (<i>Ескіз</i>)	224
Раб краси	238
«Уміркований» та «щирий» (<i>Лист чоловіка до жінки</i>)	254
Голод	265
Кузь та Грицунь	276
Таємна пригода	292
Рабині справжнього (<i>З оповідань тюремної Шехерезади</i>) ..	307
Глум (<i>Лист із тюрми</i>)	322
Записна книжка	338
Кумедія з Костем	352
Щось більше за нас	363

Чудний епізод	384
Промінь сонця	395
Федько-халамидник	404
Переможець	425
Хома Прядка	437
«Баришенька»	447
Бабусин подарунок	456
«Намисто»	486
«Віють вітри, віють буйні...»	486
«Гей, хто в лісі, обізвся...»	497
«Гей, ти, бочечко...»	509
«Ой, випила, вихилила...»	523
«Та немає гірш нікому...»	546
«За Сибіром сонце сходить...»	564
«Білесенька»	588
«Стелися, барвінку, низенько»	603
<i>Примітки</i>	615